

OPȚIUNI METODOLOGICE ÎN CERCETAREA MODERNITĂȚII POLITICE

Alina Hurubean

Evaluarea modernității politice europene la nivelul reflecției istorice s-a realizat, de obicei, din perspectiva unor evenimente fondatoare, a unor gesturi exemplare de genul revoluțiilor, al nașterii instituțiilor și regimurilor politice reprezentative, al genezei constituțiilor (ca expresii de drept pozitiv ale ideilor contractualiste și de drept natural) sau al intrării maselor în jocul politic prin votul universal. Filosofia s-a raportat și ea la modernitate tot din același unghi al momentelor întemeietoare, făcând din apariția unor scrieri sau curente de gândire repere temporale și simbolice. În veacul XX, odată cu primele semne ale postmodernului, cercetările de istorie a vieții cotidiene au reușit să deplaseze parțial centrul de greutate al analizelor modernității de la marile evenimente către structurile de profunzime ale existenței comunitare. Cu câteva decenii mai înainte, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, antropologia politică clasică încercase și ea să înțeleagă mecanismele evoluției civilizațiilor omenesti (și mai ales ale componentelor lor politice), recurgând la analiza vestigiilor dreptului arhaic și ale relațiilor de putere derivate din autoritatea familială. Aceste reconsiderări tematice și metodologice lăsau să se înțeleagă faptul că modernitatea politică este un obiect a cărui cunoaștere presupune ceva mai mult decât determinarea *momentelor esențiale* ale istoriei politice și culturale, în funcție de care să se opereze periodizări valabile pentru Europa occidentală sau pentru cea răsăriteană.

Desigur, evenimentele fondatoare cum ar fi revoluțiile burgheze, semnele instituționale de tipul parlamentelor și constituțiilor, ca și apariția, într-un anumit spațiu comunitar, a scrierilor filosofice și a sistemelor ideologice rămân elemente-cheie în analiza fenomenului modernității. De asemenea, unele stiluri cognitive și acționale (devenite ulterior "etichete"), ca de exemplu economia capitalistă, raționalismul, Iluminismul, contractualismul, laicitatea, liberalismul, conservatorismul sau pozitivismul (ca și multe alte "-isme"), examinate ca "fenomene totale", reușesc să contureze spiritul modern. Ele prezintă, însă, inconvenientul unei abordări preponderent statice, care induce un sentiment al rupturii în raport cu lumea medievală, făcând din modernitate un inexplicabil salt istoric. Or, cele mai multe dintre reperele modernității își află premisele în reconcilierea dintre rațiune și credință, realizată de teologia tomistă, în

Renaștere și Reformă, ca și în dezbaterile epistemologice, juridice, istorice și politice ale filosofiei sfârșitului epocii medievale. În toate acestea, conceptele, ideile și manierele argumentative de tip antic și medieval coabitează cu semnele unui nou limbaj, ale unei noi înțelegeri de sine a omului și societății. Din punctul de vedere al istoriei intelectuale, lumea modernă răsare din dinamica gândirii renașcentist-reformate, producătoare a unei paradigme marcate de individualism, raționalism și contractualism.

Configurația ideatică a modernității pune în joc un set de concepte emblematice (libertatea, progresul, raționalitatea, egalitatea, democrația, revoluția etc.), a căror putere de semnificare și de remodelare a domeniului public și a celui privat a cuprins diverse spații culturale, generând noua sinteză mentală a "*sistemului mondial modern*". Chiar dacă articulațiile acestui sistem, așa cum îl concepe Immanuel Wallerstein, sunt în principal de natură economică, modernitatea se instituie și se "distribuie" sau iriază într-o însemnată măsură prin puterea "ideii", care dă impuls schimbării istorice. Din această perspectivă, modernitatea ne apare ca un proiect intelectual elaborat prin forța rațiunii și "diseminat" în Europa prin mijlocirea limbajului și ideologiilor, care preced – cel mai adesea – conținuturile economice și formele politice.

În cadrul cercetării problemelor complexe și contradictorii ale modernității, descifrarea *istoriei intelectuale* a acesteia deține un loc privilegiat, căutând să reperi structurile mentale și formațiunile simbolice prin care o nouă epocă se face simțită. Privind modernitatea pe coordonata mișcării ideilor, urmărind răspândirea lor prin diferite filiere, precum și identificând sintezele sau metamorfozele produse la întâlnirea dintre culturi, demersul analitic devine, implicit, comprehensiv și receptiv față de gestul afirmării diferențelor regionale și naționale. El poate explica deopotrivă unitatea și diversitatea, sincronismele și decalajele lumii moderne.

Construcția spațiului politic, economic și cultural românesc în spiritul modernității s-a produs la intersecția unor influențe venite dinspre Apus și Răsărit. Zonă a interferențelor culturale și a conflictului intereselor de dominație, cele trei principate românești s-au situat în orizontul specific al modernității est-europene. Încercarea de a înțelege și explica procesul de reconfigurare a societăților răsăritene pe coordonatele modernității aduce în atenție, însă, în primul rând ipostaza vest-europeană a acestui fenomen, investită cu rolul de reper universal. Dar modernitatea occidentală este structurată și, în mod corespunzător, este analizată mai ales din unghiul ecuației: *economie capitalistă – burghezie – modernitate*, o ecuație cu reale temeuri empirice și cu o logică internă incontestabilă. Când este vorba despre lumea neoccidentală în general și despre cea românească în special, aplicarea acestei scheme în cadrul clasicelor interpretări comparatiste cantonează discursul explicativ în formule

șablon, accentuând "decalajele stadiale" și ideea "dezvoltării întârziate" și neproductive sub toate aspectele vieții culturale și socio-politice.

Există o anumită convergență, între opiniile unor cercetători ai fenomenului modernității românești, în a considera că *"modelul occidental obișnuit, progres economic – apariția unor noi clase progresiste – nașterea unei ideologii, nu ajută la înțelegerea realităților politografice românești; nici perioada prefanariotă, nici epoca lui Clain, nici anii de războaie și criză orientală din veacul al XVIII-lea, nici deceniul de după Tudor nu au fost epoci de progres economic; dimpotrivă, au fost vremuri aspre, de mari nevoi pentru țară (...). Multe idei au apărut așadar în perioade de decădere sau stagnare, nu de progres. și totuși, legătura dintre structurile societății și cele politografice este cauzală, dar în sens invers; noile concepte apar nu ca urmare a evoluției bazei, a dezvoltării sale, ci ca o reacție față de involuția, nedezvoltarea sa în raport cu propriile cerințe sau cu alte modele"*.

Pornind de la aceste considerații, decalajul istoric ne apare drept condiția de specificitate a spațiului românesc, primind astfel o semnificație paradigmatică în sensul că a produs un *model propriu de inovație istorică*, un model de sinteză între tradiția românească și influențele culturale europene primite, la anumite intervale de timp, prin diferite filiere. Modernitatea europeană, în care se include firesc și spațiul românesc, ne apare astfel ca proces global și totodată diferențiat, neidentificându-se în totalitate cu modelul teoretic și practic occidental, ci fiind expresia unei dinamici istorice subtile și tensionate, datorate întâlnirii dintre universal și specific, tradiție și inovație, macro- și microdeterminism, continuitate și discontinuitate, identitate și integrare.

Pentru a naviga cât de cât coerent printre "paradoxuri dialectice" de genul celor enunțate, cercetătorii fenomenului modernității sunt nevoiți să facă apel adesea la un fel de determinism răsturnat: de la istoria ideilor către istoria politică. De pildă, pentru revoluțiile secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, componenta ideologică a fost plasată ca premisă în mecanismul cauzal care a guvernat respectivele evenimente.

O idee politică, un ideal național sau un manifest cultural pot sta, fără îndoială, la baza unei mișcări de anvergură, prin care se răstoarnă și se instituie regimuri și guvernăminte. Ideile filosofice convertite în ideologie pot impulsiona procesul construcției instituțiilor etatice, ca și a societății civile. Totuși, ideile nu trebuie transformate automat în argumente ale explicației cvasi-cauzale din istorie; ele nu trebuie să se substituie pur și simplu evenimentelor "fondatoare" care joacă un rol similar în abordările istorice clasice. Aspectele "vizibile" și "mature" le unei epoci (ideile încetățenite, instituțiile, sistemele de legi etc.) sunt rezultatul sedimentării unor structuri mentale și a unor interacțiuni simbolice specifice. Aceste semne ale unei

realități mai profunde pot oferi cheia înțelegerii modernității în interioritatea și complexitatea sa.

În cuprinsul unor astfel de demersuri explicative, statutul limbajului se apropie de cel al unei realități originare, premergătoare dezvoltărilor ideologice și instituționale ca "bunuri" stabile și structurante. Altfel spus, pentru ca o idee să poată face carieră, să poată deveni un loc comun al unei civilizații sau epoci, ea trebuie să aibă mai întâi șansa "inventării" unui limbaj, a unei terminologii care s-o exprime limpede și penetrant. Atunci când ideea politică ajunge "bun comunitar", conceptele în care este formulată au deja o istorie a lor, poate mai puțin spectaculoasă, dar nu lipsită de importanță. Completând treptele analizei și urmând calea de la fenomen la esență, apare necesitatea unui demers explicativ care să înceapă cu identificarea evenimentelor fondatoare, să continue cu ideile care le-au stimulat și să se încheie cu "arheologia limbajului" care a făcut posibilă enunțarea, difuzarea și fixarea în conștiința comunității a unei credințe, concepții, revendicări sau a unei "axiome" politice.

Interesul nostru pentru limbajul politic vine din necesitatea înțelegerii fenomenologiei spiritului modern, apelând astfel, la elementul cel mai vizibil, universal accesibil și relativ transparent, prin care modernitatea se anunță și se difuzează. *"Diversitatea expresiilor atrage atenția asupra complexității situațiilor. Limbajul ne luminează complexitatea vieții"*, cum spunea J.L. Austin, reușind uneori să instituie o ordine acolo unde cunoașterea non-discursivă se mulțumește cu perceperea atmosferei, nefiind capabilă să formuleze, însă, vreo explicație. Analiza limbajului politic este o cale de acces către un "dincolo de limbaj", este locul privilegiat în care starea de spirit sau gândul transpare cel mai clar, oferind cale de acces către spațiul valorilor, al reconstituirii cultural-simbolice a epocilor și civilizațiilor.

Poziția mediană a limbajului permite, totodată, accesul la realitatea pe care o numește, o creează și o reprezintă. Putem admite ideea că "aproape totul pare reconstruibil într-o gândire asupra semnelor", grație capacității limbajului de a funcționa ca *indicator epistemologic* – mediu de evidențiere a presupuzițiilor unei paradigme; ca *indicator ontologic* – "oglindă a Ființei"; ca *indicator antropologic* – "semn esențial al umanului", și, nu în ultimul rând, limbajul este un *indicator cultural* – un bun simbolic de circulație universală [5:102– 104].

În acest sens, limbajul politic este mesagerul, "înainte-mergătorul" modernității instituționale. Constituirea structurilor instituționale moderne este rezultatul schimbărilor produse în planul mentalităților și al transpunerilor ulterioare ale acestora în strategii practice. O astfel de judecată cvasi-cauzală se poate aplica deopotrivă modernității clasice occidentale și "derivatelor" ei periferice, reprezentând principiul unificator în plan metodologic. "Arheologia" limbajului politic devine astfel mijlocul prin care depășim clivajul schemelor

explicative care operează pentru Occident cu formula cauzală "economie – suprastructură ideologică", iar pentru restul Europei cu formula "formă – fond".

Atunci când evaluăm instituirea modernității românești pornind de la analiza limbajului politic, considerăm că acesta este în același timp mijlocul principal de racordare la conștiința modernă europeană și de construcție a unei identități proprii. Urmărind pătrunderea noilor structuri lingvistice și ideatice, generalizarea și maturizarea lor, căutăm să înțelegem maniera de implantare a noului în societatea românească și de convertire a lui în obișnuințe ale vieții publice și private.

Reflecțiile teoretice și construcțiile ideologice sistematice asupra problemelor social-politice legate de modernizarea societății nu au reprezentat un fapt obișnuit în spațiul cultural românesc. Spre deosebire de lumea apuseană, la noi demersurile analitice și critice asupra acestui proces se conturează abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Reflecțiile social-politice din Principate, până la această dată, au un caracter concret și militant, materializându-se în programe de reformă și memorii adresate Marilor Puteri de către boierii pământeni, în proclamații și discursuri, texte juridice și administrative, istorice și literare.

Pentru a produce astfel de texte, era nevoie de o asimilare a terminologiei politice moderne, de o traducere în limba română a conceptelor deja consacrate în Apus. Astfel, "ecuația" pe care o propunem în analiza modernității politice românești este următoarea: *cuvinte-idei-instituții*, cu precizarea că această formulă nu trebuie privită strict sub unghi diacronic.

În analiza genezei și evoluției limbajului politic modern în spațiul românesc, avem ca reper *modelul modernității europene deplin instituite*, înțeles ca *model al raționalizării tuturor formelor de reflecție și acțiune*.

Un fenomen de cuprinderea și profunzimea modernității, cu desfășurări și efecte pe durată lungă, nu poate fi încorsetat în alveola vreunui eveniment istoric. Totuși, este necesară o aproximare temporală a fenomenului, pentru a nu ajunge în situația de a considera că totul în istorie poate fi privit ca modern, prin raportare la ceea ce l-a precedat, sau de a crede că modern nu este decât timpul nostru. Prin urmare, apreciem că modernitatea își intră în drepturi în epoca Luminilor (deși antecedente ale ei pot fi identificate mai devreme, prin secolele al XVI-lea și al XVII-lea) și durează până la începutul secolului XX (semnele post-modernului apărând de îndată după primul război mondial).

Modernitatea politică europeană dezvoltată în intervalul respectiv pune pe scena istoriei tot arsenalul său instituțional și ideatic: stat laic și birocratic, reprezentanță națională, constituție, republică, sufragiu universal, partide politice, opoziție, democrație, revoluție, reformă, liberalism, conservatorism, socialism, naționalism. Peste toate acestea tronează însă un element cosubstanțial tuturor celorlalte: rațiunea critică. Curajul iluministilor de a

contesta legitimitatea politică bazată pe principii teologice și pe rigorismul moral a avut drept rezultat schimbarea radicală a ideilor despre natura și scopul guvernării. Transformarea individului în "măsură a guvernării" este o operă a Iluminismului, o operă ale cărei consecințe teoretice și practice le putem vedea și astăzi.

În spațiul românesc, prin inițierea unor direcții de raționalizare a aparatului statal, de birocratizare și eficientizare administrativă, prin eforturile de codificare a legilor și de introducere a unor reforme, prin noua atitudine față de regimurile absolutiste, pe fondul racordării la mișcarea de idei a Iluminismului european, putem aprecia – pornind de la unele puncte de vedere consacrate – că ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului următor, marchează un interval de tranziție spre modernitatea secolului al XIX-lea. Chiar dacă există o anumită distanță de la vorbă la faptă, de la proiect la acțiune, modernizarea societății românești începând cu secolul al XIX-lea cunoaște un drum anevoios, dar ireversibil.

Infuzia unor idei europene de factură iluministă a exercitat o influență modelatoare asupra fondului românesc, contribuind la crearea și menținerea unei stări de spirit sprijinită pe idealuri politice și naționale moderne. Până la contactul direct și permanent cu Europa apuseană, realizat în secolul al XIX-lea, ideile și limbajul politic modern, de tip occidental, pătrund în spațiul românesc prin două filiere: prima este aceea a Iluminismului reformist propagat de "despoții luminați" ai monarhiei austriece și țariste; a doua filieră o reprezintă Iluminismul revoluționar francez pătruns prin intermediul reprezentanțelor consulare din Țara Românească și Moldova, prin cărți și ziare, precum și prin mijlocirea altor străini, în special greci. La aceste contacte prin intermediari se adaugă și legăturile directe cu Occidentul, cunoscut de către elita românească prin călătorii sau studii universitare.

Demersul analitic asupra limbajului politic modern pe care îl propunem recurge la identificarea și selecția *conceptelor* fundamentale, a *temelor* și *strategiilor argumentative* considerate etalon al modernității de tip occidental, urmărind folosirea, răspândirea și variațiunile lor în spațiul românesc. Acest cadru analitic se constituie din concepte precum: stat, constituție, administrație, guvernământ, legislativ, executiv, națiune, revoluție; configurațiile tematice luate în calcul sunt: suveranitatea, libertatea, separația puterilor în stat; strategiile argumentative trimit la modelul raționalist – contractualist și la modelul eficienței acțiunii.

Metoda analizei comparative inter- și intratextuale, situată în orizontul unei hermeneutici aplicate, are în atenție documente cu conținut politic (istorico-politic, social, juridic etc.) precum:

- scrierile cu caracter științific (de exemplu: Gheorghe Șincai, *Chronica românilor și a mai multor neamuri...*; Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*);
- manifestele politice (*Supplex Libellus Valachorum*; *Cererile norodului românesc*; proclamațiile revoluției de la 1848; memoriile adresate marilor puteri europene etc.);
- textele politico-juridice cu caracter oficial și inițiativele de modernizare instituțională (*Legiuirea Caragea*, *Codul Calimah*, *Constituția cărvunarilor*, *Regulamentele Organice*, *Statutul Desvoltător al Convenției de la Paris* etc.);
- textele literare cu conținut politic (Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*; poeziile lui Heliade Rădulescu, Gr. Alexandrescu, C. Bolliac).

Analiza documentelor scrise este, în esență, o analiză de conținut care face apel la un ansamblu de tehnici de cercetare calitativă și cantitativă în vederea descifrării semnificațiilor explicite și implicite ale textului. Analiza calitativă a unui document, utilizată în critica literară și în cercetarea istoriei, nu aplică sisteme precodificate de înregistrare a informațiilor, presupunând o minimă sistematizare a instrumentelor de lucru cu textul. Spre deosebire de aceasta, analiza cantitativă, subordonată dezideratului obiectivității și preciziei, recurge la cuantificarea documentului (stabilirea unor categorii de analiză, semnalarea frecvenței acestora, clasificarea, ierarhizarea lor etc.) și la analiza statistică a datelor. Deși introduce un plus de rigoare în cercetare, analiza cantitativă se oprește mai ales asupra mesajului manifest al comunicării, asupra componentelor vizibile și repetabile, pierzând semnificațiile profunde și inedite. De asemenea, analiza cantitativă nu este aplicabilă oricărui tip de document și nici nu apare în "formă pură".

Adepții perspectivei calitativiste în cercetarea socio-umanului aplică, la rândul lor, și un tratament de tip cantitativ, de stabilire a unor categorii, de codare și numărare. "Adoptând *strategia multiperspectivală* (...) și coroborând în aceeași cercetare metode structurate (cantitative) cu unele mai flexibile, nestructurate (calitative), se poate ajunge (...) la rezultate care să depășească truismele stereotipizate ale simțului comun sau interpretările speculative fără acoperire în date sistematice – oricât de subtile și seducătoare ar fi ele – , dar și datele empirico-statistice care, în sine, nu spun nimic sau spun orice" [7:170–171]. Susținând ideea îmbinării adecvate între cercetarea de tip cantitativ și cea de tip calitativ, se dorește o "temperare" a cantitativismului, dublată de aspirația spre rigoare a calitativismului.

Pornind de la acest principiu metodologic, pentru analiza limbajului politic modern propunem strategia identificării unor *unități de analiză* la nivel semantic (concepte-cheie) și reunirea lor în *categorii tematice sintetice*. Reperarea acestora se subordonează obiectivului cercetării noastre care

urmărește să reconstituie traiectoria sintezei cultural-simbolice și instituționale a modernității în spațiul românesc.

Această strategie este dublată de un demers care se raportează la paradigma comunicării, în orizontul căreia documentele scrise se prezintă ca adevărate "texte sociale" ce oferă informații globale asupra contextului istoric în care se încadrează. Situat în acest cadru metodologic, documentul apare ca o comunicare între indivizi sau grupuri, ca un mesaj distribuit între emitent și receptor. Urmând acest traseu al analizei interne și externe asupra documentelor, observăm corelații semnificative între mesajul textului și contextul în care el apare.

"Arheologia" limbajului politic, susținută epistemologic de noile înțelesuri ale judecății cvasi-cauzale din istorie și potențată de tehnicile analizei calitative și cantitative, constituie o opțiune metodologică ale cărei aplicații ne permit depășirea șabloanelor periodizărilor și explicațiilor obsedate fie de "neșansa istorică", fie de sincronism și protocronism.

¹ Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern*, Editura Meridiane, București, 1992.

² Cf. Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române*, Editura Universității "A.I. Cuza", Iași, 1992, pp. 134–139.

³ Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369–1878)*, Editura Ion Dumitru-Verlag, München, 1987, p. 352.

⁴ Cf. Anton Carpinski & Cristian Bocancea, *Știința politicului. Tratat*, volumul I, Editura Universității "A.I. Cuza", Iași, 1998, p. 106.

⁵ Apud Adrian Paul Iliescu, *Filosofia limbajului și limbajul filosofiei*, Editura științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 100.

⁶ A se vedea pozițiile teoretice asupra periodizării istoriei moderne a românilor în: Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, Editura Humanitas, București, 1995, capitolul IV; Gheorghe Platon, *Istoria modernă a României*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985, pp. 7–31; Alexandru Zub, *În orizontul istoriei*, Editura Institutului European, Iași, 1994, pp. 24–28; Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, Editura științifică și Enciclopedică, București, 1977, pp. 415–445; Keith Hitchins, *Românii (1774–1866)*, Editura Humanitas, București, 1998, pp. 9–13.

⁷ Cf. Petru Iluț, *Abordarea calitativă a sociumanului*, Editura Polirom, Iași, 1997, p. 162.